

Г.Б. Бейсенбекова^{1*}, Г.Н. Манашова², С.М. Нургалиева³,
А.К. Буртибаева⁴, К.Д. Ахыбай⁵

^{1, 2, 3, 4, 5}Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан
(*Хат-хабарға арналған автор. E-mail: gulmira.beysenbekova@mail.ru)

¹ORCID 0000-0002-6890-6680

²ORCID 0000-0002-3162-4452

³ORCID 0009-0007-4070-4431

⁴ORCID 0009-0004-6000-8298

⁵ORCID 0009-0004-5697-6632

Студенттерді кәсіби іс-әрекетке даярлаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері

Қазіргі таңда жоғары оқу орындарында білім беру жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер кезеңінде, болашақ мамандардың жаңғыртылған білім беру кеңістігіндегі кәсіби іс-әрекетіне даярлау өзекті мәселе. Білім беру саласына жаңа технологияларды енгізу, білімге қолжетімділікті кеңейту, білім сапасын арттырумен қатар ғылым саласын дамыту үшін кәсіби мамандарды даярлау қажеттігі әрдайым басты мәселелердің бірі екені белгілі. Осыған орай қоғамның даму кезеңі өз ісінің іскер мамандарына, кәсіби қалыптасқан тұлғаларға жұмыс ұсына отырып, жоғары оқу орындарына, олардың кәсіби даярлау жұмысына арнайы жаңа талаптар қойылады. Кәсіби іс-әрекетке даярлаудың жетекші құрамына жататын психологиялық-педагогикалық дайындық кешені когнитивтік, мотивациялық, коммуникативтік, рефлексивтік, тұлғалық компоненттері динамикалық құрылымымен өзара әрекеттестік-функционалдық тәуелділікке ие. Авторлар студенттерді кәсіби іс-әрекетке даярлаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ғылыми зерттеу жұмыстарын талдау арқылы сипаттайды. Негізгі зерттеу әдістері ретінде эксперимент пен зерттеу құралдары алынды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлау мәселесі күрделі кешенді білім беру және динамикалық құрылыммен дәлелденген. Алынған мәліметтер бойынша кәсіби іс-әрекетке даярлығының дамуы секірмелі дамиды, сапалы өзгерістер үшінші және төртінші курстарда жүреді, оның ішінде төртінші курста ең маңызды тұлғалық сапалар білім беру саласында жұмыс істейтін мамандардың профилине сәйкес келеді және де білім, іскерлік, дағдылары практикаға бағытталған оқыту оның кәсіби даярлығын қалыптастырады.

Кілт сөздер: даярлық, кәсіби даярлық, кәсіби іс-әрекет, кәсіби маман, тұлғалық дайындық, кәсіби іс-әрекетке дайындығы, әлеуметтік интеллект, кәсіби еңбек.

Kipicne

Мамандарды даярлау жүйесі мемлекет аясында, нақты кәсіби салада анықталған. Білімнің, технологиялардың, ресурстардың жаһандық нарығында бәсекелестіктің өсуі жағдайында қоғам әртүрлі қызмет салаларының мамандарын даярлау сапасына неғұрлым жоғары талаптар қояды. Білім беру ұйымдары өздері ұсынатын білім беру қызметтерінің спектрін кеңейтуге ұмтылу үшін даярлау процесін оқытудың неғұрлым икемді нысандарымен толықтыруы тиіс. Кәсіби білім беру педагог кадрларды сапалы даярлау басымдығын айқындайды. Жас маманға жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін кәсіби іс-әрекет жағдайына бейімделуге біраз уақыт қажет етеді. Мамандардың жұмыс жағдайына бейімделуі жоғары оқу орындарында алған негізгі білімдерімен, игерген іскерлік, дағдылар қорымен байланысты және жас маманның кәсіби іс-әрекетке дайындығының атқаратын рөлі маңызды [1].

Сонымен бүгінгі күні оқытудың әр түрлі тиімді тәсілдері қолданылады, ол студенттердің іс-әрекетін бағдарлайтын келесі бағыттарымен байланысты: ақпаратты қабылдау, қайта жасау, оны меңгеру дәрежесі. Осы кезге дейін маманның біліктілік деңгейі оқу процесі барысында алған білім деңгейімен анықталып келді. Алайда білімді меңгеру дәрежесінің өзі студенттердің дара ерекшеліктерімен байланысты екендігі белгілі [2]. Бұл процесте маңызды рөлді тек танымдық үрдістің сипаттары ғана емес, адамның тұлғалық жеке типологиялық ерекшеліктері, оның мотивациясы, кәсіптік бейнені елестете алуы, болашақ кәсіби іс-әрекетінің бейнесін шынайы түсінуі, студенттің кәсіпке, іскер маман ретінде тұлғалық талаптарды қабылдауы және түсінуі жатады [3].

И.В. Кондрина студенттердің таңдаған мамандығы туралы түсініктерінің шынайылығы, толықтығы оның оқу іс-әрекетіне оң қатынасы деңгейінің қалыптасуына әсер етеді, яғни студент қаншалықты болашақ кәсібі туралы аз білсе, соғұрлым оның оқу іс-әрекетіне деген жағымды қатынасы төмен болады деп тұжырымдаған [4]. Осы тұрғыда кәсіби білім беруде, психологиялық, педагогикалық практикада, оқу процесі барысында дайындықтың тұлғалық аспектілері, оқу процесін технологиялау және оған арнайы назар аудару қажеттілігі заңды құбылыс. Кәсіби іс-әрекетті орындауға тұлғалық дайындық элементтерінің дамуы және қалыптасуы, тұлғалық дайындықты диагностикалаудың шынайылығы ашық көрсетілуі тиіс. Автордың зерттеуіне сүйенсек, жалпы студенттердің кәсіби маңызды тұлғалық сапаларын өзін-өзі жетілдіруіндегі арнайы кәсіби пәндерді оқу үдерісіндегі өзін-өзі жетілдірудің ішкі факторын белсендендіретін оның кәсіби қызметінің табыстылығын анықтайтын тұлғалық сапаларын саналы түрде қабылдауы.

Жалпы психологиялық-педагогикалық даярлау мәселелері мен білім беру үдерісін ұйымдастырудың ғылыми негіздері шетелдік ғалымдардың еңбектерінде де жан-жақты қарастырылған. Атап айтқанда, студенттердің тұлғалық дамуы, оқыту ортасының ықпалы және білім беру тәжірибесін жетілдіру мәселелері S. Vassos, L. Darling-Hammond сияқты ғалымдардың еңбектерінде қарастырылып, оқыту мен дамытудың ғылыми негізделген қағидалары білім беру тәжірибесіне ықпал ететіндігі анықталған. Авторлар студенттердің әлеуметтік-эмоционалдық дамуы, мотивациясы, белсенді танымдық әрекеті мен қолайлы білім беру ортасының маңыздылығын айқындайды [5-6]. Өйткені студенттердің мотивациясы мамандыққа деген қызығушылықты, тұлғааралық қатынасты жақсартуға, дұрыс шешім қабылдау, өз эмоцияларын тануға мүмкіндік береді. Аталған ғалымдардың еңбектеріндегі болашақ мамандарды дайындаудағы кәсіби білім беруді жетілдіруде оқытуды интеграциялаудың тиімділігін және оқыту мен даму саласының жүйелі тәсілі ретінде студенттердің өзара қарым-қатынастарымен, оқу мүмкіндіктерін қолдайтын стратегияларға қатысты екені дәлелденген, олай болса, біздің ойымызша болашақ мамандардың кәсіби қиындықтарды еңсеруге төзімділігі, олардың психологиялық-педагогикалық даярлығымен тығыз байланысты.

Н.А. Бакшаеваның зерттеуіне сәйкес даярлау — бапқа сай күйге келтіру, нақты бір талаптарға сәйкестендіру ретінде анықталып, психологиялық даярлаудың мәні мен мазмұны нақты бір іс-әрекет түріне қатысты қабілеттің белсендендірілуі арқылы пайымдалады [7]. Осыған орай, кәсіби даярлық нақты бір мамандыққа қатысты білім, дағды және біліктілік кешенін меңгеру процесі деп түсінеміз. Ол ең маңызды жинақылықты, шындалуды, ерекше жоғары біліктілікті қажет ететін іс-әрекет қызметіндегі тұлғаларда кездесетін психологиялық даярлықты игеру үдерісімен жүзеге асырылады. А.Ф. Азизованың пікірі бойынша «оқудағы білімді, іскерлік, дағдыны меңгеру оқу іс-әрекетінің пәні ғана емес, кәсіби іс-әрекет құралы болып танылады», яғни жоғары оқу орнында оқитын студенттерді оқыту барысында кәсіби іс-әрекетінің негізін құрайтын дайындықтың қалыптасуын мақсаты түрде бекітеді. Автор өзінің зерттеулерінде А.А. Вербицкийдің контекстік оқыту концепциясына сүйене отырып, жоғары оқу орнында білімді, іскерлікті және дағдыны меңгеру оқудың соңғы нәтижесі емес, болашақ кәсіби іс-әрекеттің басты құралы болуы тиіс екендігін негіздейді. Демек теориялық білім практикалық дағдылармен ұштасқанда ғана студенттің маман ретіндегі психологиялық және педагогикалық дайындығын қамтамасыз етуге негіз болады. Аталған зерттеу тұжырымдарына сәйкес «кәсіби іс-әрекетке дайындық» ұғымына анықтама беруді қажет етеді [8]. Психологиялық сөздікте белгіленгендей негізгі кәсіби іс-әрекетке дайындық интегративті сипатта ішкі құрылымдықты көрсететін, маманның тұлғалық негізгі компоненттерінің сәйкестілігі, тұрақтылығы бірқалыптылығы және функционалдық сабақтастығы, іс-әрекеттің өнімділігін көрсетеді, сондықтан да кәсіби дайындық психологиялық, педагогикалық бірлікте болғанда ғана, болашақ маманның тұлғалық сапаларын тұтастай толық қамтиды. Сондай-ақ педагогтің іс-әрекетке дайындық деңгейін А.А. Деркач өз зерттеуінде, оның жалпы және педагогикалық білімдері мен құралдары «тұлғаның сапалары психикалық үрдістердің тікелей барлық арсеналды қарулылығымен анықталады» деп түсіндіреді [9]. Ол тұлғалық жүйені динамикалық дамытатығын және ұдайы өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жетілдіруге мақсатты, әлеуметтің позитивті мәнге ие болатын тұлғалық және кәсіби жетістіктерін акмеология түсінігімен сипаттайды. Сонымен қатар кәсіби іс-әрекетке дайындық мәселесін зерттей отырып, ол маман тұлғасының жан-жақты тұтастай көрінуін танымдық, эмоционалды және мотивациялық компоненттердің байланыстылығымен көрсетеді.

Әдістер мен материалдар

Жоғары оқу орнында студенттерді кәсіби іс-әрекетке психологиялық-педагогикалық даярлау мәселелерін оны кәсіби тұлғалық және іс-әрекеттік негізде құрудың алғышарты ретінде талдау; студенттерді кәсіби іс-әрекетке дайындаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінің әдіснамалық-теориялық негіздемесін дәйектеу; студенттерді кәсіби іс-әрекетке дайындаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінің көрсеткіштері мен өлшемдерін, құрылымын, әдіс-тәсілдерін, құрал-формаларын анықтап, оның ықпалдасқан біртұтас кәсіби психологиялық-педагогикалық дайындау технологиясының нәтижесі, оңтайлы ықпалы ретінде студенттердің кәсіби іс-әрекетке дайындау мен даярлық деңгейлерінің өзара байланысы эксперименттік жолмен зерттеліп айқындалады. Зерттеу әдістері зерттеу мақсатына сәйкес студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлығының даму ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған кешенді құралдар іріктеліп алынды. Оларға Дж. Гилфордтың әлеуметтік интеллектіні зерттеу әдісі, С.Р. Пантелеевтің өзіндік қатынасты зерттеу әдістемесі, алынған мәліметтерді өңдеу үшін математикалық-статистикалық Колмогоров-Смирнов критерийі, Манна-Уитни (U-критерийі), Стюдент критерийі, бір факторлы дисперсиялық талдау, және жұптық салыстыру әдістері қолданылды [10].

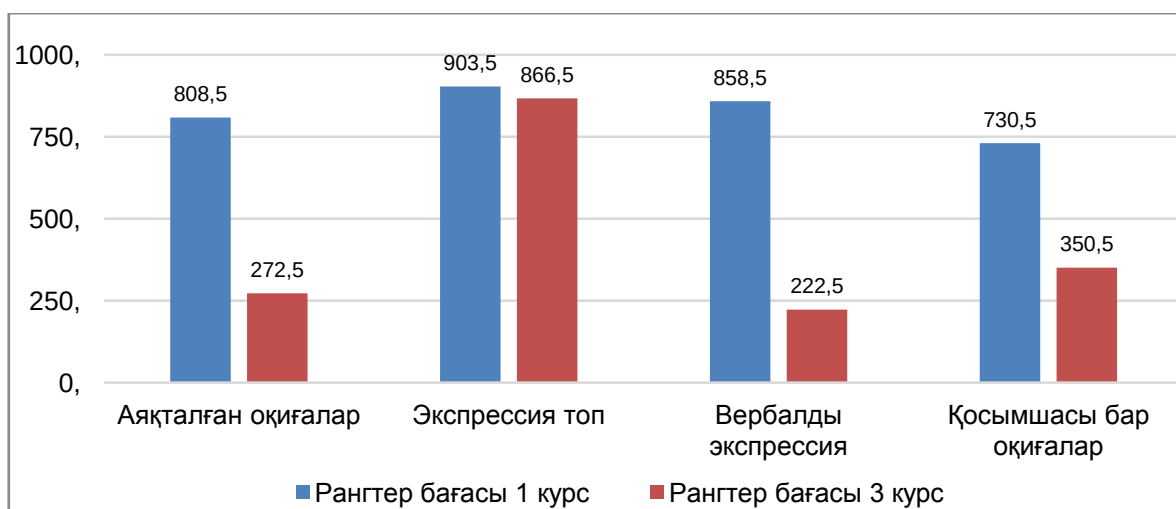
Нәтижелер және оларды талдау

Зерттеу жұмысы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университетінің базасында өтті. Зерттеуге «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу», «Педагогика және психология», «Психология» білім беру бағдарламаларында оқитын 1-4 курс студенттері қатысты. Сонымен зерттеу мақсатына орай, кәсіби іс-әрекетке даярлықты дамытудың тұлғалық және әрекеттік жағдайының өзара байланысының нәтижелері талданды және өңдеу арқылы келесідей қорытындылар алынды. Мәселен Дж. Гилфорд және М. Салливеннің әлеуметтік интеллектіні диагностикалау әдістемесінің көмегімен студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлығы зерттелді. Студенттердің кәсіби іс-әрекетке тұлғалық дайындық жағдайын эмпирикалық зерттеу кезеңінде бізге анықталған болжам критерийлері жоғары оқу орындағы оқу және өндірістік практика, студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлық компоненттерінің даму деңгейін анықтайтын детерминанаты екендігін тексеруді керек етеді. Әлеуметтік интеллектінің өзгеру деңгейі заңдылықтарын талдай отырып, біз эмпирикалық мәліметтерді бір таңдама үшін бөлу заңын Колмогоров-Смирнов критерийінің көмегімен жүргіздік. Бірінші және екінші курс студенттерінің әлеуметтік интеллектісін диагностикалау нәтижесін салыстыруда мәнді айырмашылықтары болған жоқ. Ал екінші және үшінші курста оқитын студенттер арасында мәнді айырмашылықтар бар. Бұл бізге кәсіби іс-әрекетте даярлықтың бәсекеге қабілеттіліктің (бірінші кезекте педагогикалық практиканың болуы) дамуының сыртқы жағдайлардың тұтастығына әсер етуіне негізделетінін көрсетеді. Жүргізілген зерттеуде жұптық салыстыру барысында бірінші және үшінші курс студенттерінің әлеуметтік интеллектісінің құрылымында мәнді айырмашылықтардың бар екендігі белгілі болды, оның көрсеткіші 1-кестеде, 1-суретте берілген.

1 - к е с т е

1 және 3-курс студенттерінің әлеуметтік интеллектісінің құрылымының арасындағы айырмашылықтар

Айнымалылар	Рангтер бағасы		Критерийлер мәні		Мәндік деңгей
	1 курс	3 курс	U	Z	
Аяқталған оқиғалар	808,5000	272,5000	194,5000	0,23765	0,812154
Экспрессия топ	903,500	866,5000	308,5000	-1,78703	0,073934
Вербалды экспрессия	858,5000	222,5000	144,5000	1,48843	0,136638
Қосымшасы бар оқиғалар	730,5000	350,5000	135,5000	-1,71357	0,086608

1-сурет. Бірінші және үшінші курс студенттерінің әлеуметтік интеллектісінің құрылымының арасындағы айырмашылықтар

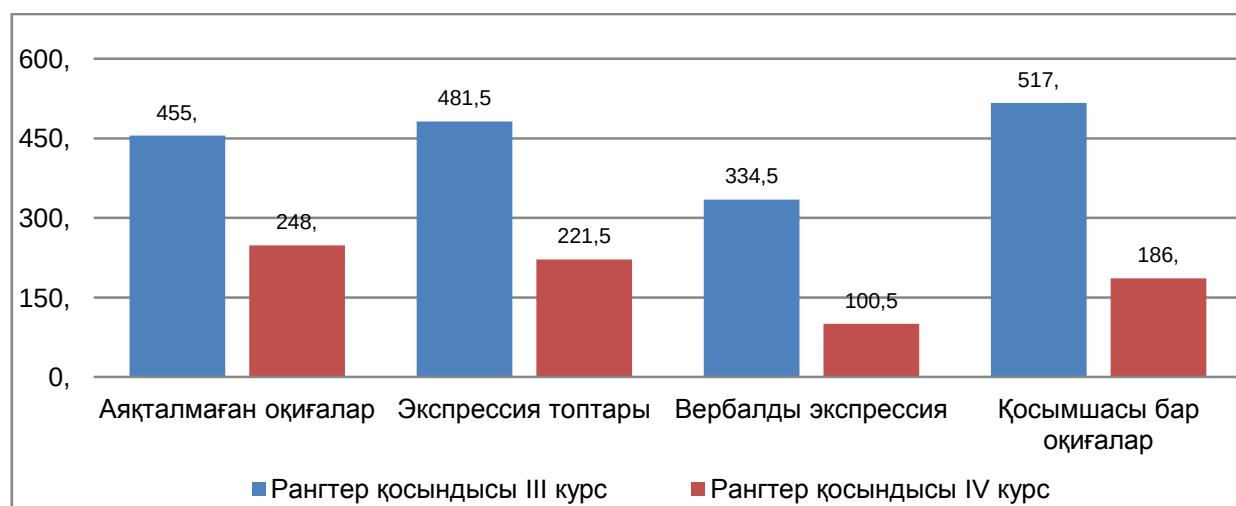
Біздің пікірімізше, «экспрессия тобы» бірінші педагогикалық практикадан өтуімен байланысты субтесті бойынша мәнді өзгерістер бар. Кәсіптік жұмыста практикалық дағдының болмауы қорғаныс реакциясын тудырады және экспрессивті қабылдауды төмендетеді. Сондай-ақ біз зерттеу нәтижелеріне сүйенетін болсақ, педагогикалық мамандықта оқитын студенттердің мамандыққа деген қатынасының қалыптасуына әсер ететін кедергілер анықталған. Оларға кәсіби іс-әрекетте шешім қабылдаудан қорқу, өзін-өзі бағалау сияқты ерекшеліктер тән. 3-курс студенттерінің қарым-қатынасы вербальды ақпарат мазмұнына бағдарланады. Олар әңгімелесушінің сөздерінің мағынасын түсінуде жиі қателесуі мүмкін, олар қарым-қатынаста вербальды емес реакцияны ескермейді немесе қате түсінеді. Вербальды емес экспрессияның болуы өзгелерді түсіне алу қабілетін төмендетеді. Психологияда қарым-қатынастың вербальды емес құралдарының мағынасын дәлелдейтін көптеген зерттеулер бар. А. Меграбян [11] мәліметтері бойынша тек 7 %-ы мағынасы бар сөзбен беріледі, 38 %-ы ақпарат-дыбыстық құралдармен (интонация, интенсивтілік) және 55 %-ы вербальды емес құралдармен (ым-ишара, дене қалпы амалдары). Р. Бердсвилл тұжырымы бойынша сөздік қарым-қатынас 35 %, ал 65 % ақпарат вербальды емес құралдар арқылы беріледі [12]. «Қосымшасы бар оқиғалар» субтесті бойынша 3-курстағы көрсеткіштер мәнінің төмендеуі тұлға аралық өзара әсер етуде толық емес мәліметтердің негізінде тұтас бейненің құрылуы, болжаудың шынайы болмауына байланысты. Студенттер бірінші «Практика» барысында тұлға аралық қарым-қатынас жағдайын талдауда және адамдардың ішкі мотивін түсінуде қиыншылықтарға ұшырайды. Осыған орай адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастың әр түрлі (отбасылық, іскерлік, достық және басқадай) жүйесіне қиын бейімделеді. Біз бұл қысымды жұмыс ырғағының жиілігімен және кәсіби жағдайлардың біркелкілігімен байланыстырамыз (студенттерге біркелкі, жалықтыратын жұмыстар беріледі). Кәсіби еңбектегі мұндай жағдайлар эмоционалды шектен тыс негативті стрестік факторлар, когнитивті құлдырау (біркелкі әрекетті орындау) «Мен» концепциясының төмендеуінің дифференциалануы рефлексияның төмен деңгейіне әкеп соғады. Сонымен студенттер аталған кезеңде «аяқталмаған оқиға тарихы» субтесті бойынша өзгерістер байқалды. Бұл дегеніміз айрықша психологиялық жағдай болып саналады. Субтест бойынша жоғары бағаларға ие болған тұлғалар өзіндік жүріс-тұрыстың ықпалын көре алады. Олар адамдардың реалды қарым-қатынас жағдайында (отбасылық, іскерлік, достық) талдай алу қабілеттері, сезімдерді түсіну арқылы, коммуникацияға түсушілердің ойларына сүйене отырып оқиғаны алдын-ала болжай алу қабілеттері артады. Мұндай адамдар өз мақсатына жету жолында өз жүріс-тұрысының стратегиясын нақты реттей алады. Субтесті табысты орындау өзара әсерлесуші тұлғалардың вербальды емес реакцияларына бағдарлана алуы байқалады және білім қалыпты-рөлдік моделдері, ережелері, адамдардың мінез-құлқын реттеуге мүмкіндік береді. Төртінші курс студенттерінің аталған субтесті табысты орындауы біздің пікірімізше, екінші педагогикалық практиканың нәтижесі бойынша өз күштеріне деген жоғары сенімділігін көрсетеді. «Экспрессия топтары» субтесті бойынша жоғары көрсеткіштер — бұл студенттердің кәсіби құзыреттілігінің артуының айғағы, оның негізінде адамдардың қалпын олардың ым-ишарасы дене қалып ұстауына байланысты сезімін дұрыс бағалау қабілетілігін айқындайды. Төртінші курс студенттері коммуника-

ция барысындағы қатысушылардың вербальды емес қарым-қатынасына көп көңіл бөледі. Вербальды емес экспрессия сезімталдығы өзге адамдарды түсіну қабілетін жоғарылатады. Жұптық салыстыру барысында төртінші курс студенттерінің арасында мәнді айырмашылықтар бар екені байқалды, оның көрсеткіші 2-кесте мен 2-суретте берілген.

2 - кесте

Әлеуметтік интеллект құрылымында үшінші курс студенттерімен төртінші курс студенттерінің арасындағы айырмашылық

Айнымалы	Рангтер қосындысы		Критерий мәні		Мәнділік деңгейі
	III курс	IV курс	U	Z	
Аяқталмаған оқиғалар	455,0000	248,0000	130,0000	-0,648886	0,516413
Экспрессия топтары	481,5000	221,5000	143,5000	0,210888	0,832975
Вербальды экспрессия	334,5000	100,5000	22,50000	3,520319	0,000431
Қосымшасы бар оқиғалар	517,0000	186,0000	108,0000	1,362660	0,172991

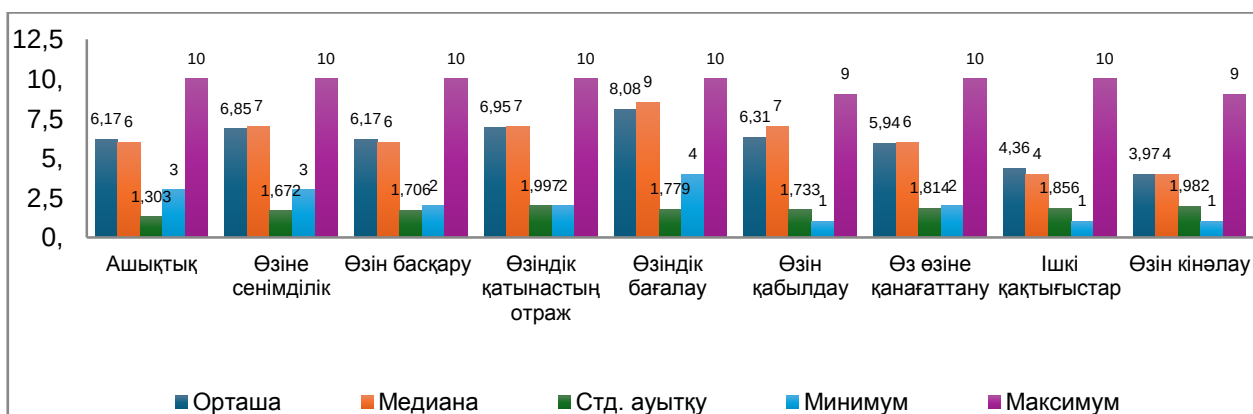

2-сурет. Әлеуметтік интеллект құрылымында үшінші курс студенттерімен төртінші курс студенттерінің арасындағы айырмашылық

Студенттер «Вербальды экспрессия» субтесті бойынша жоғары нәтиже көрсетті, мінез-құлыққа сезімталдық және адамдар арасындағы өзара қарым-қатынас адамдардың бір-біріне анықталған жағдайлар (сөздік экспрессия) мәнмәтінде айту барысы, анықталған өзара қарым-қатынаста тез және дұрыс түсінуге көмектеседі. Мұндай студенттер әр түрлі әңгімелесушілермен әр түрлі жағдайларда қарым-қатынастың қажетті реңкін таба біледі, рөлдік мінез-құлықтың үлкен репертуарын иемденеді (рөлді иілгіштік көрсетеді) тұлғаарлық жағдайлардың даму динамикасының құрылымын тануға қабілетті. Сонымен кәсіби іс-әрекетке даярлығы студенттердің адамдармен өзара әсер етуінің күрделі жағдайларын талдай алады, оның дамуының логикасын түсінеді, коммуникацияға әр түрлі қатысушылардың қосылуымен жағдайдың мәнінің өзгеруін сезінеді. Логикалық ақыл-ойды қосу жолымен белгісіз, өзара қарым-қатынас желісінің жеткіліксіз бөлшегін, адамның келешекте өзін қалай ұстайтындығын вербальды қатынасты салыстырудың белгілі себебі анықталды, сонымен қатар С.Р. Пантелеевтің өзіндік қатынас тестісі бізге, зерттелушілердің өзіндік «Мен» қатысты жалпыланған сезімін 9 параметрмен сипаттауға мүмкіндік берді [13]. Автордың әдістемесі бойынша бөліп көрсеткен 9 шкала «бірнеше тұлғаның өзіне қатысты интегративті уайымдауы мен өзіндік пікірін» көрсетеді. Өзіндік қатынасты зерттеу әдісінің эмпирикалық мәліметтері статистикалық бірінші өңдеуден кейін 3-кесте мен 3-суретте жоғарыда айтылған тест шкаласының шамасының орталық тенденциясымен мәндерінің өзгеруін өңдеу берілген.

«Өзіндік қатынасты зерттеу» әдісінің эмпирикалық мәліметтерінің көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Ашықтық	Өзіне сенімділік	Өзін басқару	Өзіндік қатынастың отраз	Өзіндік бағалау	Өзін қабылдау	Өзіне қанағаттану	Ішкі қатығыстар	Өзін кінәлау
Орташа	6,17	6,85	6,17	6,95	8,08	6,31	5,94	4,36	3,97
Медиана	6,00	7,00	6,00	7,00	8,50	7,00	6,00	4,00	4,00
Стд. ауытқу	1,303	1,672	1,706	1,997	1,779	1,733	1,814	1,856	1,982
Минимум	3	3	2	2	4	1	2	1	1
Максимум	10	10	10	10	10	9	10	10	9

3-сурет. Өзіндік қатынасты зерттеу әдісінің эмпирикалық мәліметтерінің көрсеткіштері

Өзіндік қатынас әдістемесінің 9 шкаласы бойынша эмпирикалық мәні бар әдістеме мәліметтері өзіндік қатынастың жалпыланған келесі аспектілерін диагностикалауға мүмкіндік берді. Тұлғаның келесі ашықтық ($Mx = 6,17$), өзіне сенімділік ($Mx = 6,85$), өзін басқару ($Mx = 6,17$), өзіндік қатынас бейнесінің көрінуі ($Mx = 6,95$), өзіндік құндылық ($Mx = 8,08$), өзін қабылдау ($Mx = 6,31$), өзіне қанағаттану ($Mx = 5,94$), ішкі қатығыс ($Mx = 4,36$), өзін кінәлау ($Mx = 3,97$). Статистикалық медианалар шкалалар бойынша мәндердің тұтастығы орташадан ажыратылмайды, осыған орай таңдалған статистикалық қатары еркін берілді. Мәліметтерді келесі өңдеу әртүрлі таңдамалардың орташа мәнін салыстыруға бағытталады. Зерттеу топтарының орташа мәні кәсіби іс-әрекетке даярлығының әр түрлі деңгейлік көрсеткіштері өзіндік қатынас әдістемесінің шкалалары бойынша орташа мән бірінші таңдамалар және екінші таңдамаларда әр түрлі болып келеді. Осыған байланысты бұл мән бірінші топқа үшінші шкала өзін басқару, өзін қабылдау, ішкі қатығыстар мен өзін кінәлау мәніне қарағанда жоғары, сондай-ақ айтарлықтай айнымалы мәнге ие болды.

Әр түрлі таңдамалар бойынша мәнді айырмашылықтарды тексеру үшін Стьюденттің t-критерий қолданылды. Әр түрлі таңдамалар бойынша өзіндік қатынас әдістемесінің шкалаларының эмпирикалық мәнінің болжамын тексеруге арналған Стьюдент t-критерийінің нәтиже көрсеткіштері (4-кесте) төмендегідей:

«Өзіндік қатынас» әдістемесі шкаласының эмпирикалық мәндері бойынша таңдамалардағы айырмашылықты тексеру үшін Студент t-критерийін есептеу нәтижесі

Өзіндік қатынас шкаласы	Дайындық деңгейі	Орташа	Стд. ауытқу	Стд. орташа қатесі
Ашықтық	Төмен	6,09	1,019	0,217
	Жоғары	6,16	1,500	0,344
Өзіне сенімділік	Төмен	6,00	1,662	0,354
	Жоғары	7,42	1,742	0,400
Өзін басқару	Төмен	6,64	1,465	0,312
	Жоғары	6,37	1,978	0,454
Өзіне қатынастың көрінуі	Төмен	6,41	2,085	0,445
	Жоғары	7,42	2,009	0,461
Өзіндік құндылық	Төмен	7,73	1,609	0,343
	Жоғары	7,95	2,147	0,492
Өзін қабылдау	Төмен	6,41	1,501	0,320
	Жоғары	6,37	1,674	0,384
Өзіне өзі қанағаттану	Төмен	6,14	1,490	0,318
	Жоғары	5,74	1,628	0,373
Ішкі қақтығыс	Төмен	4,73	2,374	0,506
	Жоғары	3,84	1,951	0,448
Өзін кінәлау	Төмен	4,68	2,009	0,428
	Жоғары	3,53	2,170	0,498

Айырмашылықтардың айқын көрінуі кәсіби іс-әрекетке даярлығының дамуы байқалмаған студенттер өзіне қатынаста күмәндануы, өз мүмкіндіктеріне қанағаттанбауы, сондай-ақ кәсіби іс-әрекетке даярлығы қалыптасқан студенттерге қарағанда қоршаған ортадағы адамдардың құрметпен қарау қабілеттері анағұрлым әлсіз болады. Тенденцияның пайда болуы кәсіби іс-әрекетке даярлығы дамуының болмауы өзге адамдармен қарым-қатынаста күтілетін тұлғаның кәсіби іс-әрекетке даярлығының болмауы, тұлғаның қайырымсыздығы, түсінушіліктің болмауы және (шкала «өзіндік қатынастың бейнеленуі»), өзінің «Мен» қатысты эмоциясының жағымсыз реңкте болуы (өзін-өзі кінәлау шкаласы) жатады. Анықталған айырмашылықтар зерттелушілердің кәсіби іс-әрекетке даярлығы мен зерттелушілердің өзіне сенімділігі арасында өзара байланыс бар екендігін болжауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Шетелдік және отандық әдебиетерге талдау жасаудың негізінде студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлау мәселесі күрделі кешенді білім беру және динамикалық құрылым тән. Студенттердің кәсіби іс-әрекетке даярлығының психологиялық-педагогикалық ерекшелігі: ол тұлғалық және әрекеттік сипатта болады, оның негізгі ядросы тұрақты іс-әрекет мотивациясы мен кәсіби мәнді сапаларды анықтайтын білімдердің біртұтастығы, іскерлікпен оны практикада қолдану дағдысын қамтиды. Осыған орай кәсіби даярлау екі негізгі элементтен тұрады: кәсіби іскерлік және кәсіби дайындығы. Кәсіби іс-әрекетке даярлығының даму деңгейінің өзектілігін біз студенттердегі өзгерістермен байланыстырамыз. Ол бірінші курстан бастау алады десек, ал өндірістік практикадан кейін бұндай

өзгерістер сапалы сипатта болады, дегенмен де профиль бойынша өтетін өзгерістер тұлғалық маңызды сапалармен байланысады, олай болса білім беру саласында жұмыс істейтін мамандардың тұлғалық сапаларына жақындай түсетінін көрсетеді. Осылайша кәсіби іс-әрекетке даярлығы секіrmелі дамиды, сапалы өзгерістер үшінші және төртінші курстарда жүре бастайды. Кәсіби іс-әрекетке даярлау әлеуетінің деңгейі үшінші курс студенттерінің даярлығын қамтамасыз ететін өзгерістерден басталады, өндірістік практикадан кейін бұл өзгерістер бірқалыпты еместігімен айқындалады. Ал сапалы өзгерістер төртінші курста жүреді, оның өзгеру сипаты 56 % құрайды, мұндай ең маңызды тұлғалық сапалар білім беру саласында жұмыс істейтін мамандардың профиліне сәйкес келеді. Сонымен қатар білім, іскерлік және дағдылары практикаға бағытталған оқыту кәсіби даярлығын қалыптастырады.

Жоғарыдағыларды қорыта келе, студенттердің кәсіби даярлығының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері олардың тұлғалық сапаларымен, кәсіби бағыттылығымен және білім, іскерлік, дағдыларды меңгеру деңгейімен тығыз байланысты. Студенттердің теориялық білімді игеруі және оны тәжірибеде тиімді қолдана білуі, болашақ маман ретінде кәсіби даярлығының маңызды көрсеткіші.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділігі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>.
- 2 Муратбаева Г.А. Кәсіптік педагогика: оқу құралы / Г.А. Муратбаева. — Алматы: TOO ALEM BOOK, 2022. — 180 б.
- 3 Бапаева М.Қ. Жоғары мектепте психологиялық білім беру процесін жетілдіру: оқу құралы [Электрондық ресурс] / М.Қ. Бапаева. — Қолжетімділігі: <https://library.qyzpu.edu.kz/kk/lib/document/EK/317B5A2B-E315-477A-8500-3A80C246FD45/>.
- 4 Кондрина И.В. Самосовершенствование профессионально важных личностных качеств у студентов в процессе их психолого-педагогической подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук / И.В. Кондрина. — Кемерово, 2000. — 16 с.
- 5 Vassos S. Virtual, interactive clinics as a pedagogy of choice: preparing social work students for the realities of contemporary practice / S. Vassos, et al. // Social Work Education. — 2026. — Vol. 45, No 4. — P. 937–943. DOI: 10.1080/02615479.2023.2275655
- 6 Darling-Hammond L. Implications for educational practice of the science of learning and development / L. Darling-Hammond, et al. // Applied Developmental Science. — 2020. — Vol. 24, No 2. — P. 97–140. DOI: 10.1080/10888691.2018.1537791
- 7 Бакшаева Н.А. Психология мотивации студентов: учебное пособие для вузов [Электронный ресурс] / Н.А. Бакшаева, А.А. Вербицкий. — Режим доступа: <https://urait.ru/bcode/513015>.
- 8 Азизова А.Ф. Жоғары оқу орындарында студенттердің психологиялық денсаулығын сүйемелдеудің құрылымдық-практикалық аспектілері / А.Ф. Азизова, Л.О. Баймолдина, Г.А. Рахимжанова // Psychology and Cognitive Sciences. — 2025. — Vol. 153, № 4. — P. 98–116. DOI: 10.32523/3080-1893-2025-153-4-98-116
- 9 Деркач А.А. Акмеология: учебное пособие [Электронный ресурс] / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. — Режим доступа: <https://refdb.ru/look/2160887-pall.html>.
- 10 Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии [Электронный ресурс] / Е.В. Сидоренко. — Режим доступа: http://umo.edu.ua/images/content/aspirantura/zabezp_discipl/sidorenko.pdf.
- 11 Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения [Электронный ресурс] / А. Меграбян. — Режим доступа: https://www.phantastike.com/psychodiagnostic_systems/psychodiagnostics_nonverbal_behavior/pdf/.
- 12 Мамбеталиева Г.М. Семантика имен в культуре народов мира [Электронный ресурс] / Г.М. Мамбеталиева // Известия вузов Кыргызстана. — 2019. — № 9. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42990823_85666634.pdf.
- 13 Методика исследования самооотношения С.Р. Пантелеева (МИС). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://testoteka.narod.ru/lichn/1/41.html>.

Г.Б. Бейсенбекова, Г.Н. Манашова, С.М. Нургалиева, А.К. Буртибаева, К.Д. Ахыбай

Психолого-педагогические особенности подготовки студентов к профессиональной деятельности

В условиях непрерывных преобразований системы высшего образования особую актуальность приобретает проблема подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности в модернизированном образовательном пространстве. Объективная необходимость подготовки кадров, способных

к внедрению инновационных технологий в образовательную сферу, расширению доступности образования, повышению его качества и одновременному развитию научного потенциала, на протяжении длительного времени остается одной из приоритетных задач высшей школы. В этой связи современный этап развития общества, ориентированный на профессионально зрелых и личностно сформированных специалистов, предъявляет качественно новые требования к деятельности высших учебных заведений в сфере профессиональной подготовки. Особое значение в данном контексте приобретает психолого-педагогическая подготовка как ведущий компонент профессионального становления, обладающий динамичной структурой и включающий взаимосвязанные познавательные, мотивационные, коммуникативные, рефлексивные и личностные компоненты, находящиеся в функциональной зависимости друг от друга. На основе анализа научных исследований авторами раскрыты психолого-педагогические особенности подготовки студентов к профессиональной деятельности. В качестве основных методов исследования использовался комплекс экспериментальных и исследовательских методик. Результаты исследования свидетельствуют о том, что проблема подготовки студентов к профессиональной деятельности характеризуется сложной, многокомпонентной и динамичной образовательной структурой. Полученные данные показывают, что формирование готовности к профессиональной деятельности носит скачкообразный характер, при этом наиболее выраженные качественные изменения наблюдаются на третьем и четвертом курсах обучения. Установлено, что к четвертому курсу ключевые личностные качества студентов в наибольшей степени соответствуют профессиональному профилю специалистов педагогической сферы, а практико-ориентированная направленность формирования знаний, умений и навыков способствует повышению уровня их профессиональной подготовленности.

Ключевые слова: подготовка, профессиональная подготовка, профессиональная деятельность, специалист, личностная подготовка, готовность к профессиональной деятельности, социальный интеллект, профессиональная работа.

G.B. Beisenbekova, G.N. Manashova, S.M. Nurgaliyeva, A.K. Burtibaeva, K.D. Akhybay

Psychological and Pedagogical Characteristics of Preparing Students for Professional Activity

In the context of continuous transformations in the higher education system, the problem of preparing future specialists for professional activity within a modernized educational environment becomes particularly relevant. The objective necessity of training personnel capable of implementing innovative technologies in the educational sphere, expanding access to education, improving its quality, and simultaneously developing scientific potential has long remained one of the priority tasks of higher education. In this regard, the current stage of societal development, focused on professionally mature and personally well-formed specialists, imposes qualitatively new requirements on the activities of higher education institutions in the field of professional training. Of particular importance in this context is psychological and pedagogical training as a leading component of professional development, characterized by a dynamic structure and including interrelated cognitive, motivational, communicative, reflective, and personal components that are functionally dependent on one another. Based on the analysis of scientific research, the authors reveal the psychological and pedagogical characteristics of preparing students for professional activity. A complex of experimental and research methods was used as the main research methodology. The results of the study indicate that the problem of preparing students for professional activity is characterized by a complex, multicomponent, and dynamic educational structure. The obtained data demonstrate that the formation of readiness for professional activity is nonlinear and occurs in leaps, with the most pronounced qualitative changes observed in the third and fourth years of study. It was established that by the fourth year, students' key personal qualities most closely correspond to the professional profile of specialists in the pedagogical field, while the practice-oriented focus of forming knowledge, skills, and abilities contributes to an increased level of professional preparedness.

Keywords: training, professional training, professional activity, specialist, personal preparation, readiness for professional activity, social intelligence, professional work.

References

- 1 (2023). Qazaqstan Respublikasynda mektepke deingi, orta, tekhnikalyq zhane kasiptik bilim berudi damytudyn 2023-2029 zhyldarga arналган tuzhyrymdamasyn bekitu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2023 zhylygy 28 nauryzdagy № 249 qaulysy [On approval of the concept for the development of preschool, secondary, technical and vocational education in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 249]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> [in Kazakh].
- 2 Muratbaeva, G.A. (2022). *Kasiptik pedagogika* [Vocational pedagogy]. Almaty: TOO ALEM BOOK [in Kazakh].

- 3 Bapaeva, M.Q. (2022). Zhogary mektepte psikhologiiyalyq bilim beru protsesin zhetildiru [Improving the process of psychological education in higher school]. Almaty: QyzPU. *library.qyzpu.edu.kz*. Retrieved from <https://library.qyzpu.edu.kz/kk/lib/document/EK/317B5A2B-E315-477A-8500-3A80C246FD45/> [in Kazakh].
- 4 Kondrina, I.V. (2000). Samosovershenstvovanie professionalno vazhnykh lichnostnykh kachestv u studentov v protsesse ikh psikhologo-pedagogicheskoi podgotovki [Self-improvement of professionally important personal qualities in students in the process of their psychological and pedagogical training]. *Candidate's thesis*. Kemerovo: Publisher [in Russian].
- 5 Vassos, S., et al. (2026). Virtual, interactive clinics as a pedagogy of choice: preparing social work students for the realities of contemporary practice. *Social Work Education*, 45(4), 937–943. DOI: 10.1080/02615479.2023.2275655
- 6 Darling-Hammond, L., et al. (2020). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science*, 24(2), 97–140. DOI: 10.1080/10888691.2018.1537791
- 7 Bakshaeva, N.A., & Verbitskii, A.A. (2022). Psikhologiya motivatsii studentov [Psychology of student motivation]. Moscow: Yurait. *urait.ru*. Retrieved from <https://urait.ru/bcode/513015> [in Russian].
- 8 Azizova, A.F., Baimoldina, L.O., & Rakhimzhanova, G.A. (2025). Zhogary oqu oryndarynda studentterdin psikhologiiyalyq densaulygyn suiemeldeudin qurylymdyq-praktikalyq aspektleri [Structural and practical aspects of supporting students' psychological health in higher educational institutions]. *Psychology and Cognitive Sciences — Psychology and Cognitive Sciences*, 153(4), 98–116. DOI: 10.32523/3080-1893-2025-153-4-98-116 [in Kazakh].
- 9 Derkach, A.A., & Zazykin, V.G. (2022). Akmeologiya [Acmeology]. Moscow: Publisher. *refdb.ru*. Retrieved from <https://refdb.ru/look/2160887-pall.html> [in Russian].
- 10 Sidorenko, E.V. (2022). Metody matematicheskoi obrabotki v psikhologii [Methods of mathematical processing in psychology]. Moscow: Publisher. *umo.edu.ua*. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/aspirantura/zabezp_discipl/sidorenko.pdf [in Russian].
- 11 Megrabian, A. (2022). Psikhodiagnostika neverbalnogo povedeniia [Psychodiagnostics of nonverbal behavior]. Moscow: Publisher. *phantastike.com*. Retrieved from https://www.phantastike.com/psychodiagnostic_systems/psychodiagnostics_nonverbal_behavior/pdf/ [in Russian].
- 12 Mambetalieva, G.M. (2019). Semantika imen v kulture narodov mira [Semantics of names in the culture of the peoples of the world]. *Izvestiia vuzov Kyrgyzstana — News of Universities of Kyrgyzstan*, (9), 12–15. DOI: 10.X [in Russian].
- 13 Metodika issledovaniia samootnosheniia S.R. Panteleeva (MIS) (2022). [Methodology for the study of self-attitude by S.R. Panteleev (MIS)]. *testoteka.narod.ru*. Retrieved from <http://testoteka.narod.ru/lichn/1/41.html> [in Russian].

Information about the authors

Beisenbekova G.B. (contact person) — Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Preschool and Psychological-Pedagogical Preparation, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: gulmira.beysenbekova@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6890-6680>

Manashova G.N. — PhD, Senior Lecturer, Department of Preschool and Psychological-Pedagogical Preparation, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: g_n_manawova@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3162-4452>

Nurgaliyeva S.M. — Master of Social Sciences in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: saule_nur73@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4070-4431>

Burtibaeva A.K. — Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Fine Arts and Design, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: aiman.di@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-6000-8298>

Akhybay K.D. — Master of Pedagogical Sciences, Lecturer, Department of Preschool and Psychological-Pedagogical Preparation, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: kamshat_0195@mail.ru; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-5697-6632>